

ISSN 1407-3250

iešpiet grafika

#2 (30) 2005

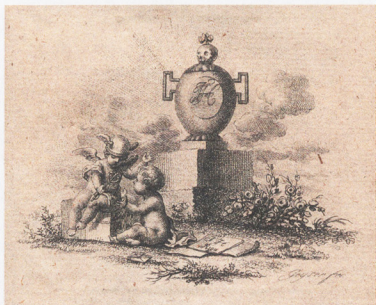

Pie mums viesos Edgars Folks • Melnās mākslas adepti
Krāsu mērišana • Vadītājs pienākumu jūgā • Mežrozēs 2005

MELNĀS MĀKSLAS ADEPTI

Izdevēja Hartknoha Jaunākā,
autora, grafiķa un graviera attiecību
peripetijas 18. gs. beigās

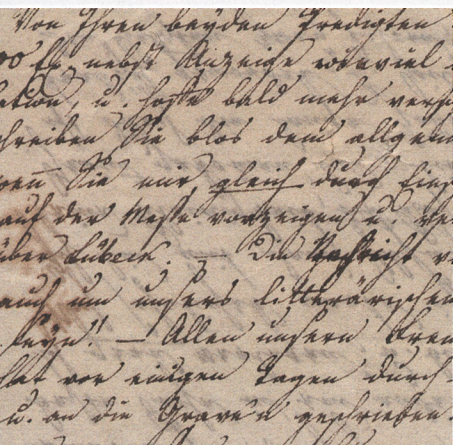
AIJA TAIMIŅA, LATVIJAS AKADĒMISKĀS BIBLIOTĒKA
ROKRAKSTU UN RETO GRĀMATU NODAĻA

K.G. Geizers. Titullapas vinjete – urna ar Hartknoha iniciāļiem „JFH” atvērta vēstule ar uzrakstu adreses vietā „JFH Riga”. Postamenta pakājē gandrīz nesalasāms teksts: „Liber Riga”.

Urna ar tauriņu un galvaskausu – nemirstības un atdzimšanas simbols, tai līdzās rotālās tirgotāju labvēlīs Hermejs (vēl bērniņš) un putni ar vēstulēm. Alegorija sola plaukstošajai Rīgas grāmatnieka Hartknoha firmai panākumus un slavu.

(Neue Nordische Miscellaneen von August Wilhelm Hupel. St.1-2. Riga, 1792)

Johana Fridriha Hartknoha Jaunākā autogrāfs. Vēstule K.G. Zontāgam. Rudolštate, 1801. (LAB R, Ms. 1112/10, Nr.1)

Lapas augšpusē:

Johans Fridrihs Hartknohs, grāmatu tirgotājs Rīgā. Siluets. 1792. (Brotze J. Chr. Monumente... VI, 76)

Broce apraksta jau mirušā Hartknoha (1740 – 1789) tēva dzīves gājumu, bet siluetā redzamais jaunais cilvēks, domājams, ir Johans Fridrihs Hartknohs Jaunākais (1768 – 1819)

1793. gada 30. maijā, pirmdienā, Rīgas vienīgajā laikrakstā „*Rigaische Anzeigen*” vietējais izdevējs un grāmat-tirgotājs Johans Fridrihs Hartknohs bija licis ievietot sludinājumu. Kā ierasts, laikraksta piektajā rubrikā *V. Lietas, kas tiek pārdotas*, iespiestā ziņa vēstīja, ka „pie Hartknoha kunga ir dabūjamas jaunas grāmatas, un tostarp arī Herdera *Vēstules humanitātes veicināšanai*, 1. un 2. krājums, ar vienu Lipsa vara gravīru, brošēts par 8 markām 30, uz velinpapīra¹ iesiets par 1 valsts dālderu un 10 grašiem”². Jauniznākušās grāmatas titullapa lakoniski vēstīja, ka darbs iznācis Rīgā, pie Johana Fridriha Hartknoha. Filozofa un Veimāras superintendenta Johana Gotfrida Herdera domu pasaulē lasītāju ievadīja grāmatas frontispīsa vara grebumā attēlotā mūza. Daļa puskailla sievietē rāmi sēdēja uz Zodiaka loka, rokā turot papīra lapu vistokli, un tālu zem kājām tai griezās zemeslode. Gravīra bija veidota atturīgi, un cildenī, klasicisma gaumei atbilstoši. Sīki burtiņi zem gravīras vēstīja, ka attēlu zīmējis H. Meijers, bet gravējis H. Lipss. Ari šī Herdera grāmata ieguva pasaules slavu, līdzī nesdama Rīgas vārdu un tālu daudzīnādama Herdera drauga un ilggadīgā tā darbu izdevēja ridzinieka J. F. Hartknoha Jaunākā (1768 Rīga – 1819 Pilnica) labo vārdu un abu mākslinieku veikumu.

Hartknohs Jaunākais, tāpat kā viņa tēvs (un daudzi tā laika grāmatnieki), bija grāmatu tirgotājs-izdevējs, un Hartknohu firma pelnīti tiek uzskatīta par Apgaisības laikmeta nozīmīgāko un lielāko Baltijas grāmatniecības pasākumu. Tomēr vērts atgādināt, ka Hartknohu izdevniecības grāmatas, kuru titullapās vienmēr bija lasāms Rīgas vārds, nemaz netika iespiestas Rīgā. Nedz Hartknoham tēvam, nedz Hartknoham dēlam Rīgas rāte nebija devusi atļauju pašiem drukāt

grāmatas (privilēģija piederēja vispirms G. K. Frēliham, tad J. K. D. Milleram), un viņi bija pirmie izdevēji Latvijā, kam nepiederēja sava spiestuve. Iespieddarbus nācās pasūtīt vācu tipogrāfiem. Hartknohi ieguldīja grāmatizdošanā savus līdzekļus, koordinēja darbu un tirgoja grāmatas gan savā Rīgas veikalā, gan grāmatu gadatirgos Vācijā. Dēls pēc tēva nāves 1789. gadā bija pārmantojis gan tēva uzņēmumu, gan tā plašos sakarus Vācijā ar ievērojamiem izdevējiem, iespiedējiem, grāmattirgotājiem. Ārpus Rīgas – turpat Vācijā, tipogrāfijām tuvāk, tika meklēti un atrasti ilustrāciju veidotāji – pieredzējuši mākslinieki un gravieri. Un nekas cits Hartknoham arī neatlika, ja 18. gs. beigās Rīgā vara gravieri nemaz nevarēja atrast, to apliecina gan V. Neimaņa, gan P. Kampes leksikonu ziņas. Vara gravīrām greznota grāmata spēja piesaistīt daudzus lietpratīgu lasītāju (tātad pircēju) skatu un iepriecināt kā autoru, tā izdevēju. Bija vērts ieguldīt gan līdzekļus, gan laiku un pūles skaistu grāmatu izdošanā. Un Hartknoham rūpēja gan savu grāmatu skaistums, gan to noiets.

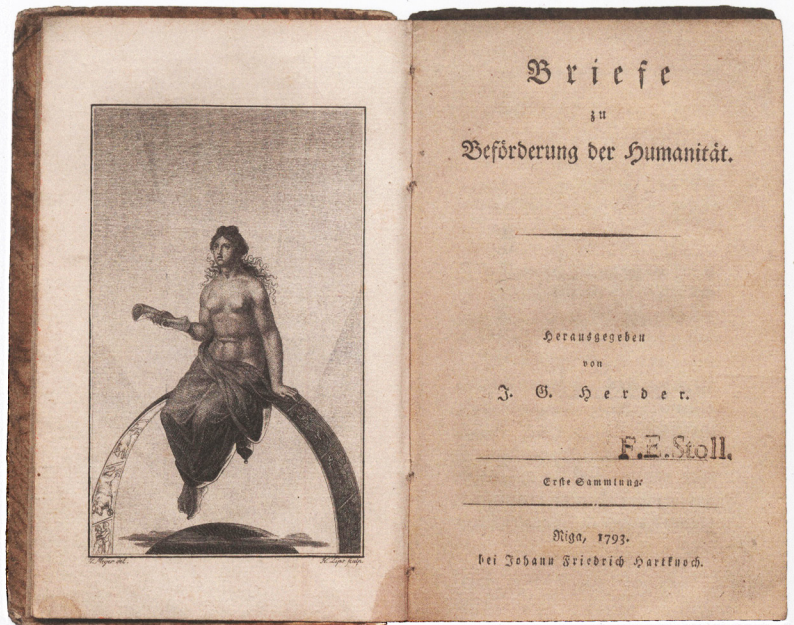
Bet kā un cik ilgi varēja tikt veidota grāmata, ja autoru no izdevēja, izdevēju no tipogrāfa, mākslinieka un graviera šķīra desmitiem, pat simtiem jūdzes un valstu robežas? Kā turp un atpakaļ ceļoja manuskripts un vēlāk korektūra: no autora pie izdevēja un tipogrāfa un atpakaļ, kā un kas noteica papīra un burtu salikuma izvēli un pārskatīja pirmās nodrukātās loksnes, kā sapratās mākslinieks (ar to jāsaprot zīmētājs, vēlāk vara platē gravējamās skices veidotājs) ar gravieri un autoru. Un kuram bija noteicošais vārds attēla un visas grāmatas veidola izvēlē – autoram, izdevējam, tipogrāfam vai zīmētājam? Vai kā pirmo iespieda titullapas tekstu vai vara grebuma vinjeti, kas rotā titullapas salikumu? Kā tika apmaksāts zīmētāja vai gra-

viera darbs? Var jautāt vēl un vēl. Cik daudz grāmatniecības vēsturei būtiski svarīgu jautājumu uzstādīts, bet atbildes uz tiem spēj sniegt vien laimīgi saglabājušās dokumentālās liecības arhīvos. Rīgas izdevēja Johana Fridriha Hartknoha gadījumā jāsastopas ar grūtībām, jo 1798. gadā viņam pēc atkārtota cenzūras spaidu dēļ ierosināta aresta nācās gandrīz vai piespiedu kārtā aizceļot no Rīgas un vienlaikus likvidēt šeit izdevniecību un grāmatveikalu. Hartknohs apmetās Rūdolštātē Švarcburgas firsta valsti (Tīringā), bet viņa izdevniecība tika pārceļta uz Leipcigu, kur darbojās ilgi. Apgāda arhīvs ir ticis izkliedēts un atrodams dažādās Vācijas krātuvēs², bet Latvijā palikuši vien atsevišķi dokumenti un dažas izdevēja vēstules.

Tomēr Johana Gotfrīda Herdera 10. sējumos publicētā sarakste³ ļauj pa dienai izsekot vairāku Hartknohu apgādībā iznākušo grāmatu tapšanas hronoloģijai. Vēstules, kas ceļojušas no Veimāras uz Rīgu, Leipcigu, Berlīni ļauj ielūkoties arī autora, izdevēja, iespiedēja, mākslinieka un graviera savstarpējo attiecību niansēs, papildinot zināmo par izdevējdarbību Apgaismības laikmeta beigās. Tam kā labs piemērs kalpo jau pieminētās Herdera *Vēstules humanitātes veicināšanai* un sarakste šīs grāmatas sakarā. Bet nu laiks ļaut runāt pašiem dokumentiem.

1793. gada janvārī jaunās grāmatas manuskripts bija pabeigts. Johans Gotfrīds Herders jau gadu iepriekš bija lūdzis savu sievu Karolinu pieteikt uzticamajam izdevējam un draugam Hartknoham Rīgā, ka ir nodomājis viņam iesniegt *ejošu* grāmatu, kas varētu interesēt daudzus un iepriecinātu tāpat arī pašu izdevēju. Jau tad – 1792. gada 27. aprīlī, kad no Veimāras uz Rīgu tika nosūtīta pirmā vēstule (6, nr. 182), Herderam bija skaidrs, ka iecerēto grāmatu sauks *Vēstules humanitātes veicināšanai*, un viņš vēlējās šajā sacerējumā izteikt visu labāko, kas atrodams sirdī un dvēselē (6, nr.191). Manuskripts vēl nav gatavs, bet novembrī autors un izdevējs apspriež, kam būtu labāk dot to drukāt – Fivēgam (*Vieweg Johann Friedrich*) Berlīnē, kā to iesaka Hartknohs, vai Širaham (*Schirach Peter Elias*) Rūdolštātē, kas būtu tuvāk un izdevīgāk autoram (6. sēj., nr. 206, vēstule 1792. gada 9. novembrī).

Izvēle bija notikusi, arī manuskripts teju būs pabeigts un 1793. gada 25. janvārī Herders rakstīja sarunātajam tipogrāfam Fivēgam, lai laikus pavēstītu ko vairāk arī

Mūza uz Zodiaka loka, tai zem kājām griežas zemeslode. J.G. Herders bija sajūsmā par J. H. Meijera zīmēto un J. H. Lipsa gravēto frontispisu. (Herder J.G. Briefe zu Beförderung der Humanität. Rīga, 1793)

Vairākiem Romānu bibliotēkas sējumiem tikušas pasūtītas iluminētas jeb ar roku kolorētas gravīras. Abas K.G. Geizera vara gravīras šoreiz kolorētas lielā steigā un visai pavirši. Frontispiss iekārdina lasītāju un rāda tekstā aprakstīto aktualitāti – notikumu Lielās franču revolūcijas laikā, kad sastapušies aristokrātu pāris un kareivji. (Bibliothek der Romane. Bd. 19. Rīga, 1792)

par jaunās grāmatas ārējo veidolu: „14 dienu laikā būs klāt zināmā Hartknoham domātā grāmata, gan ne visa, bet lielākā daļa. Tā tiks drukāta ar vācu [t.i. gotiskajiem] burtiem [...] Pirms titullapas būs vara grebums, Jums tas ļoti patiks. Zīmē Meijers, senatnes gaumi šobrīd vislabāk izjūtošais mākslinieks, varā grebj Lipss; tas būs skaists pieteikums tai celtni, ko

Jūs manam darbam veidosit no papīra un burtu zīmēm” (7, nr. 26). Un 5. februārī manuskripts tiek nosūtīts tipogrāfam, to pavada autora lūgumi, kas gan vairāk atgādina striktas norādes – „iespiest uz kārtīga rakstāmpapīra ar vācu burtiem un ievērot, lai burti nebūtu par smalku un par šauru. Platāki burti ir labāk lasāmi un salikums acij patīkamāks”.

D.N. Hodovecka zīmēts un gravēts frontispiss, kā arī titullapas vinjete Romāņu bibliotēkas 9. sējumam ataino uzticamo bruņinieku un skaistuli. Skumjo bruņinieku iepriecina vinjetē redzamās arfistes mūzika (*Bibliothek der Romane*. Bd. 9. Rīga, Johann Friedrich Hartknoch, 1782).

D. N. Hodovecka (*Daniel Nikolaus Chodowiecki*) autogrāfs: rēķins: divas oktāvplates katra par 9 zelta frankiem – 18 zelta franki. Par vinjetēm – 6; kopā 24 zelta franki. Berlīne, 1793. (*LAB R, Ms. 1215/10, nr. 34*)

Ari burtlicim atstātas dažas sikas norādes (7, nr. 4). 7. aprīli Herders ar patiesu prieku raksta augsti cienītajam kungam un draugam Fivēgam, ka kopā ar sievu ir izskatījis pirmās nodrukātās loksnes. „Viss ir skaisti, jauki, veidols izvēlēts saturam atbilstīgi, korekti un izskatīgi”. [...] Kopā ar šo vēstuli Herders nosūta tipogrāfam gatavo vara grebuma plati frontispisa gravīrai: „Te ir arī vara grebuma plate. Atveids ir cildeni vienkāršs un patiešām skaists, tāpat arī izpildījums” (7. sēj., nr. 11). Kad saņemts pirmais grāmatas eksemplārs, 1793. gada 29. aprīli autors pateicībā raksta tipogrāfam – „liels, liels paldies Jums, mijlais labais, ka Jūs esat manas *Vēstules* tik skaisti un humāni sagatavojis,” (7. sēj., nr. 13). Un visbie-

dzot 18. maijā jaunā grāmata ir Veimārā pie Herdera, tikai „izdevēja un iespiedēja kungi rikojušies ļoti nepieklājīgi, nosūtot grāmatas tik vēlu” (7. sēj., nr. 21). Stāstu noslēdza 30. maija sludinājums Rīgas laikrakstā.

Herdera vēstules stāsta, cik rūpīgi un neatlaidīgi autors sekoja savas grāmatas tapšanas gaitai, un vienlaikus liecina, ka izdevējs, tipogrāfs un mākslinieki viņa viedokli cienīja un norādījumus respektēja gandrīz bez ierunām; un ne velti – filozofs bija lietpratējs visos ar iespieddarbu saistītajos jautājumos un varēja novērtēt gan burtu un papīra, gan zīmējuma izvēli. Bet 1793. gada 7. aprīli rakstītā vēstule iezīmīgi raksturo tradicionālo veidu, kā autors un izdevējs varēja tikt iepazīstināts

ar citās pilsētās dzīvojošā zīmētāja un vara graviera darbu: proti, iespēšanai sagatavotā vara plate un pirmais novilkums tika tāpat piesūtīti pa pastu kā manuskripts vai korektūra. Attēlu novērtēja, atzina par labu vai lūdza ko mainīt (piemēram, papildināt attēlu vai pievienot apakšā tekstu, vai atjaunot nolietotu vara plati) un sūtīja atpakaļ tipogrāfam. Šoreiz Herders bija patiesi gandarīts, jo Gētes drauga, drīz vēlāk Veimāras Brīvā zīmēšanas institūta profesora Johana Heinriha Meijera (*Meyer, Johann Heinrich*, 1760–1832) zīmētā mūza grāmatas frontispisam bija izdevusies, tāpat arī otra veimārieša – graviera un tāpat Veimāras Brīvā zīmēšanas institūta profesora Johana Heinriha Lipsa (*Lips, Johann Heinrich* 1758–1817) vara grebums bija veikts virtuozī. No zīmējuma tapšanai 1793. gada janvāra beigās līdz grāmatas pirmo eksemplāru iznākšanai 1793. gada aprīļa beigās bija apritējuši tikai pilni trīs mēneši. Un domājams, ka dažādās vietās dzīvojošie autors, izdevējs, iespiedējs, gravieris un zīmētājs aci pret aci tā arī nebūs sastapušies (ja nu vienīgi visi trīs veimārieši bija tikušies); tas arī nebija nepieciešams, jo visus ar grāmatas izdošanu saistītos darījumus varēja veiksmīgi nokārtot ar pasta sūtījumu palīdzību.

Dažreiz gan izdevējam nācās atvainoties par iesprukušu drukas kļūdu, jo pārpratum radies lielā attāluma dēļ starp izdevniecību un iespēšanas vietu ...⁴ Izņēmums ir L.A. Mellina Vidzemes un Igaunijas atlants (Rīga, 1791-1798), ko šeit nepieminēšu.

Pārļūkojot citas Johana Frīdriha Hartknoha Vecākā un Jaunākā apgādībā Rīgas periodā iznākušās ilustrētās grāmatas, jāpriecājas par izdevēju sadarbību ar visai ievērojamiem māksliniekiem un gravieriem. Ja 1768. gadā pieminēta pirmā un tobrīd vienīgā Hartknoha tēva apgāda grāmata ar vara gravīru, tad kopš 1777. gada jau ik gadu pāris izdevumi iznāk ilustrēti, un 80.–90. gados tādu netrūkst. Grāmatas domātas ikdienas lietošanai, intensīvai lasīšanai, Hartknohi neizdeva lielformāta greznizdevumus. Tāpēc māksliniekam parasti pasūta pāris attēlus, visbiežāk, frontispisa gravīru un/vai titullapas vinjetu, varā tiek gravētas arī tabulas, kartes, plāni, ko iesien kā pielikumu izdevuma beigās. Lidz Rīgas perioda beigām (1798. gadam) tā izdotas ap 50 grāmatas. Parasti attēli pasūtīti tām grāmatām, kam, pēc izdevēja domām, varētu būt īpaši labs noiets, vispirms –

daiļliterārai (Hartknohi vairākus gadus turpina izdod *Romānu bibliotēkas* sēriju), kā arī ceļojumu un ģeogrāfisku aprakstu izdevumiem. Domājams, ka pateicoties tieši jaunākajam Hartknoham, izdevniecības grāmatas iegūst modernu klasicisma gaumē ieturētu ietēru. Hartknohs Jaunākais savos mācību gados Šveicē bija apguvis grāmatu tirdzniecību Johana Heinrihi Fisli & Orela (*Johann Heinrich Füssli & Orell*) firmā Cīrihē), no 1780. līdz 1784. gadam varēdams iepazīt tuvāk visu Fisli ģimeni – vienu no tā laika ievērojamākajām Eiropas mākslinieku, gravieru un izdevēju dzimtām. Var pieņemt, ka Šveices mācību laikā jaunais grāmatnieks no Rigas vēlreiz pārliecinājās, cik būtiski grāmatas veidolu uzlabo skaisa vara gravūra. Ridzinieki Hartknohi bija pasūtījuši darbu tiem pašiem meistariem, kam ievērojamie tā laika vācu izdevēji Kotta, Gešens, Breitkopfs, un Rigas apgādā iznākušās grāmatas necieta no diletantisma vai provincialitātes.

Veimāras lielvēriena izdevējs un mākslas pazinējs Fridrihs Justins Bertuhs (*Friedrich Johann Justin Bertuch*, 1747–1822) 1793. gadā bija izteicis savas domas par iespieddarbu greznību, un atzinis, ka būtiskās vērtības ir izdevēja labā gaume un rūpīgs darbs, bet ikdienišķas grāmatas nav jātiecas nevajadzīgi sadārdzināt, iespiežot tās uz nogludināta Šveices vai velinpapīra ar Dido burtiem un ievietojot Hodovecka vai Lipsa gravīras. Tā izlutina tautu un pavedina tās gaumi⁵. Bertuhs bija ievērojis un apkaroja savam laikam raksturīgu tendenci: ar papīra un grafikas palīdzību nomaskēt paviršu teksta salikumu vai nepārdomātu un nesamērīgu grāmatas burtu izvēli un lappuses veidojumu. Abi kā par garantu augstvērtīga izdevuma tapšanai piesauktie mākslinieki Lipss un Hodoveckis ir sadarbojušies arī ar Hartknohu apgādu, un to izdevēji vērtēja augstu. Ne velti Hartknohs pats reklāmās sludinājumā vairākkārt saviem pircējiem atgādinājis, ka jaunienākusi grāmata ir *ar Lipsa vara gravīrām*. Bet Gdaņskā dzimušais Daniēls Nikolajs Hodoveckis (*Chodowiecki*, 1726–1801) no Berlīnes bija populārākais 18. gs. vācu grafiķis un ilustrators, kas sagatavojis ap 2000 vara grebumu un 4000 zīmējumu. Hartknohi bija viņam pasūtījuši dažas ilustrācijas un titullapas vinjetes vairākām daudzsējumu tautas un bruņinieku *Romānu bibliotēkas* grāmatām (9. sējumam (1783), 11. sējumam (1784), 16. sējumam (1789), Fr. M. Klingera „*Reisen von Sündfluth* (1795) izdevumam, H. Štorha Pēterburgas

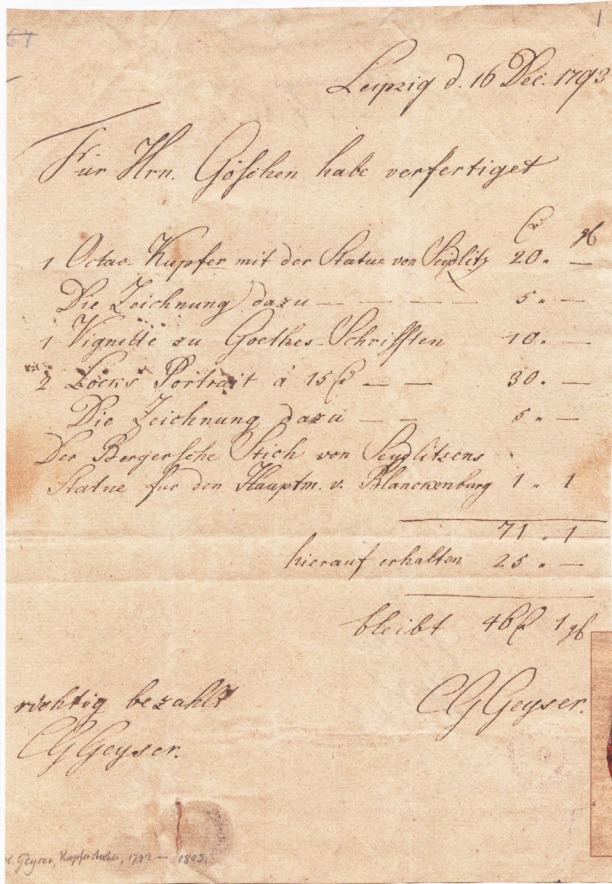
aprakstam (*Storch H. Gemaehlde von St. Petersburg, Riga, 1794*) Hodoveckis gatavojis divus darbus: gravējis visu titullapas tekstu un vinjeti pēc G. Maira zīmējuma un pats pēc sava zīmējuma gravējis frontispisu. Vairākus Hartknoha izdevumus papildina Leipcijas grafiķa un graviera Kristiāna Gotloba Geizera (*Geyser, Christian Gottlob 1772–1803*) darbi: frotispiss, atkārtoti titullapas vinjete un ilustrācija *Romānu bibliotēkas* 15., 16., 18., 19., 20., 21. sējumiem (1788, 1789, 1791, 1792, 1793, 1794). Geizeram Hartknohs Jaunākais 1792. gadā bija pasūtījis īpašu titullapas vinjeti, kurā attēlota urna un atvērta vēstule ar izdevēja iniciāļiem „JFH”, „JHF Riga” (sk. *Neue Nordische Miscellaneen / hrsg. von A. W. Hupel. St.1-2. Riga: J.Fr. Hartknoch, 1792*). Vēl Hartknohu rīcībā bijušas gravieru J. V. Meila (*W. Meil*) titullapas vinjetes *Romānu bibliotēkai* (8, 11., 15., 16. sēj.), *Libes (Liebe)*, pēc Šuberta (*Schubert*) zīmējumiem tapuši frontispisi *Romānu bibliotēkas* 21. sējumam (1794) un Gorani Romas aprakstam (*Gorani, Rom und seine Einwohner. Riga, 1794*), pa kādam attēlam gatavojis Mehavs (*Mechau*, *Romānu bibliotēkas* 8. sēj.). Uz biežā velinpapīra iespiesta viena no retajām gravētājām titullapām Hartknoha apgādā (*Lesvesque M. Gemaelde von Rom. Riga, 1793*). To zīmējis K.V. Kolbe un gravējis V. Arnts (*C.W. Kolbe, W. Arndt*) un izdevējs pats ar šo grāmatu būs lepojis, jo reklāmās sludinājumā Rigas laikrakstā nepiemirst atzīmēt, kādu papīru izmantojis vinjetēm rotātajai titullapai. Jā, bet Bertuham no Veimāras bijusi taisnība – tāpēc uz velinpapīra iespiestie grāmatas eksemplāri maksā vairāk... Varētu nosaukt vēl kādus pāris uzvārdus, kaut vēlāk slaveno Tartu universitātes arhitektūras profesoru Johānu Vilhelmu Krauzi no Rigas (*Krause, Johann Wilhelm 1757–1828*), kas zīmējis plānu Fribes sarakstītajai vēstures rokasgrāmatai 1792. gadā un Vilhelmu Žūri vai Juri (*Jury*) no Berlīnes, kas veidojis Katrinas II apoteozi H. Štorha grāmatas titullapai (*Storch H. Statistische Übersicht der Statthalterschaften des Russischen Reichs nach ihren merkwürdigsten Kulturverhältnissen. Riga, J. Fr. Hartknoch, 1795*), vēlāk citus, un tā pieminēt māksliniekus, kas strādājuši Hartknohu grāmatu skaitumam, bet ar to nav pietiekami. Joprojām daudz patikamu brižu un pārsteigumu gaida Hartknoha izdevumu pētnieku, jo šobrīd par ievērojamāko Apgaisības laikmeta Baltijas izdevēju vēsta vien novecojis un nepilnīgs Artūra Pelkava

Gravēta titullapa, kas iespiesta uz biežā velinpapīra. Zīmējis K. V. Kolbe, gravējis V. Arnts (Arndt). Teksta salikumam, kā parasts, ticis izmantots cits – lētāks t.s. vēstulu papīrs.
(*Lesvesque M. Gemaehlde von Rom. Riga, 1793*).

(*Poelchau*)⁶ 1918. gadā sastādīts saraksts, kā arī dažas vēlākas publikācijas.

Herdera sarakste atklāj grāmatas tapšanas procesu no autora skatu punkta. Bet zīmētāja un graviera stāsti būtu tikpat saistoši. Lasītājam par prieku ir iespēja uzzināt, kā veidojās jau minēto (un vēl citu) grafiķu un gravieru sadarbība ar vienu no slavenākajiem klasicisma laikmeta izdevējiem – Georgu Joahimu Gešenu (*Götschen, 1752–1828*) no Grimmas pie Leipcijas. Par to liecina paši grāmatu mākslinieki un izklāsta uz papīra savas domas. Savulaik 19. gs. beigās Rigā nonākus neliela daļa no izcilā Vilanda, Klopštoka un Šillera darbu iespiedēja Gešena arhīva, un tās ir viņam adresētas gravieru un grafiķu vēstules: rēķini, sadarbības piedāvājumi, sarakste pasūtījumu sakarā, kas atrodamas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas krājumā.⁷ Ja Hartknohu arhīvs būtu pie rokas, varētu pārliecināties, cik līdzīgas bijušas mākslinieku un izdevēja attiecību peripetijas. Daži piemēri, daži cītījumi – lai atskan parasti klusējošo grafiķu balsis. Gravieris Valverts (*Walvert*) no Nirnbergas raksta un lūdž (1802): „man jau ilgi jācieš no darba trūkuma, ja Jūs mani atbalstītu ar kādu vara grebuma darbu, es varētu cerēt sasniegt laimi...”. Gravieris Kārlis

Pieredzējušā graviera roka arī rēķinu raksta ar kaligrāfa vērienu. Vara graviera un zīmētāja Kristiāna Gotloba Geizera (*Geysler, Christian Gottlob, 1772-1803*) autogrāfs. Rēķins izdevējam J.G. Gešenam: 1. Zeidliņa statujas vara gravira oktāvformātā – 10 dālderī. Tās zīmējums – 5 dālderī; 1 vinjete Gētes rakstiem – 10 dālderī ... Leipcīga, 1793. (LAB R, Ms. 1215/12, nr.9)

K.G. Geizera zīmoga nospiedumu sarkanā lakā uz vēstules. 1793

tekstam, lai pni lūdzu to man pavēstīt”, piebilstot, ka būtu labi, ja oriģinālu atpakaļ sūtot, tiktu pievienots labs novilkums: jo „no biežas locīšanas šis novilkums ļoti nobružājas, kaut tas tikai šodien pirmoreiz ticis iespiests.” Grēmihers no Drēzdenes atgādina, ka „jau pagājušās piecas nedēļas, kopš esmu nosūtījis jums savus darbus, bet neesmu saņēmis vēl nekādu atbildi” Vairāk par graviera darbu tehnisko pusi un darbnīcas ikdienu vēsta Leipcīgas grafiķa un gravieru darbnīcas vadītāja Kristiāna Gotfrida Geisera (*Geisler, Christian Gottfried, 1730-1808*) vēstule 1808. gadā: „pārsūtu Jums karikatūru plates paraugnovilkumu, un vienlaikus Jums vaicāju, uz kāda papīra abas plates tiks drukātas [...] platei ar maršāliem es gribētu angļu papīru.. Bet ar ilumināciju [kolorēšanu] iet uz priekšu, es katru dienu apstaigāju iluminētājus un mudinu tos gan ar varu, gan ar labu. Lai šiem ļaudīm uzturētu labu noskaņojumu un darba prieku, esmu tiem devis laiku pa laikam uzkožamos. Šajā sakarā esmu iztērējis, un man jālūdz atkal no Jūsu kases papildinājumu. [...] Pāris nedēļās tad varēšu visus 400 eksemplārus nosūtīt pilnībā”.

Leonards Hesels (*Hessel Leonhard Heinrich 1757-1830*) no Berlīnes radījis filigrāno punktīras tehniku, un piedāvā Gešenam par 25 luidoriem punktīrā veidotu Vīlanda portretu, zīmētu no dabas, un apgalvo, ka „šāda vara plate, saudzīgi apejoties, var izturēt pat 800 novilkumus”. Mākslinieka patstāvību sargā Hartknoha partneris gravieris Žuri (*Jury*) un raksta „še Jūs saņemat vienu plati līdz ar zīmējumiem. Šulca kungs ir izteicis dažas piezīmes, bet vai es pie tām turēšos, lai to apmierinātu, ir vēl jautājums”. Tā citēt varēt vēl un vēl ... Ir tik daudz, ko ieteikt, lūgt un pārrunāt, tik daudz, ko darīt, lai taptu kāda grāmata.

Autors – izdevējs – tipogrāfs – grafiķis – gravieris – grāmata. Gara, gara bija un joprojām ir vienā darbā nesaraucami saistīto melnās mākslas adeptu ķēdīte. ✨

Šindelmajers (*Schindelmayer*) no Vīnes 1795. gadā, Gešena izdoto Vīlanda Kopoto rakstu sajūrmināts, piesūta izdevējam kādu savu darbu kā paraugu, viņam „ir prieks un gods līdzdarboties tik greznā izdevumā, ne tik daudz skanošo monētu dēļ” un, ja nu izdevējs vēlētos viņam ko pasūtīt, lūdz dot tādu zīmējumu, kur nav daudz koku: “tāds man ir daudz patīkamāks”. Johans Nusbīgels (*Nussbiegel*) no Nirnbergas 1795. gadā saka, ka „mākslinieks, kas strādā Jums, ienāk pazīstamu un izcilu viru sabiedrības lokā”. Citi grafiķi droši runā ar izdevēju par pienācīgo atalgojumu: pazīstams gravieris Ignacs Klaubers (1754 – 1820)

atgādina arī par savu peļņu: „tā kā vara gravīras tiek īpaši labi pārdotas, es vēlētos saņemt manas algas turpinājumu, tāpat arī 4 vai 6 novilkumus no katra mana darba” (1795). Efraims Gottlībs Krigers no Drēzdenes (atkal 1795. gadā) līdz ar vēstuli nosūta gatavo vara plati pēc zīmējuma un jau iepriekš pazemīgi pateicas par 50 dālderiem un piebilst: „pēc novilkuma Jūs jau redzat, ka esmu plati vēl vienu reizi apstrādājis un pēc retušas mēģinājis panākt vajadzīgos efektus”. Pauls Volfgangs Švarcs no Nirnbergas 1794. gadā arī sūta izdevējam paraugnovilkumu no otras plates un prasa „ja zem šīs plates būtu jābūt iegravētam

¹ Velīnpapīrs (*Velinpapier*), gluds smalkšķiedrains papīrs bez Veržē līnijām.

¹ Tuvāk sk. vācu literatūrzinātnieces Klaudijas Tačus (*Claudia Taszus*) referātu par J.F. Hartknoha un J. G. Zoimes sadarbību, kas nolasīts Rīgā, Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā 2005. gada maijā notikušajā konferencē „Mana vasara 1805: Johans Gotfrīds Zoime Rīgā un Baltijā”. J. Fr. Hartknoha Jaunākā izdevējdarbībai veltīta topošā K. Tačus doktora disertācija, kas pavisam tuvu nobeigumam.

² Izmantoti J. G. Herdera vēstūļu pilnā izdevuma 6. un 7. sējumā publicētā sarakste, sk. Herder J. G. Briefe: Gesamtausgabe. Bd. 6: August 1788-Dezember 1792 / bearb. von W. Dobbek und G. Arnold, Weimar, 1981; Bd. 7: Januar 1793 – Dezember 1798 [...], Weimar, 1982.

³ Bibliothek der Romane. Bd. 21. - Rīga.; im Hartknochschen Verlage, 1794, S.5.

⁴ Bertuch Fr. J. J. Ueber den Typographischen Luxus [...] Weimar, 1793. Citēts pēc: Debes D. Georg Joachim Göschen. Leipzig, 1965, S. 34.

⁵ Poelchau A. Der Verlag von Johann Friedrich Hartknoch, Buchhändler und Verleger, Mitau, 1762-1767. Rīga, 1767 – 1804. : ein bibliographischer Versuch. Rīga, 1918. Pārzdots 2003. gadā (Rīga, Tapals). Ari: Lācis M. Hartknohi - Baltijas ievērojamākā izdevniecība 18. gadsimtā // LPSR ZA Vēstis, 1977, 8.

⁶ Sk. LAB, Ms. 1215. Mākslinieku un grafiķu autogrāfi, 16. un 17. glab. vien.